

Vierduizend pagina's Vlaamse beweging

1. Van de oude naar de nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging

Aan het eind van de jaren zestig liep Gaston Durnez, journalist bij de Vlaamsgezinde krant *De Standaard*, rond met de idee de kennis over de geschiedenis van de Vlaamse beweging te verzamelen in een encyclopedie. Het flamingantisme kende op dat ogenblik hoogtijdagen. In een korte maar hevige mobilisatie op straat – ca. 300 betogingen op twee jaar tijd – werd de Leuvense universiteit, die tot dan toe tweetalig was, gesplitst in 1968. De Franse afdeling nam voortaan zijn intrek in Louvain-la-Neuve. Het was één van de grote scharnierenmomenten in de Belgische geschiedenis. De Vlaamse beweging had haar macht getoond en gold als één van de belangrijkste krachten in de Belgische samenleving. De overheveling van Leuven-Frans was het eindpunt van de lange mars naar de eentaligheid van Vlaanderen. De weg naar de institutionele hervorming van België tot een federaal land lag open.

In die context zag de Vlaamsgezinde uitgeverij Lannoo wel brood in de idee van een *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (EVB)*. Ze bracht in 1969 een redactie samen waarvan behalve Durnez zelf de Leuvense hoogleraar geschiedenis Reginald De Schryver, de Germanist en toenmalige adjunct-conservator van het Archief en Museum voor het Vlaams Cultuurleven (AMVC) Ludo Simons en de hoofdredacteur van *Ons Erfdeel*, Jozef Deleu deel uitmaakten. Na verloop van tijd werden aan de vierkoppige redactie twee wetenschappelijk adviseurs toegevoegd: Arie Willemsen, een Nederlands historicus, die een proefschrift maakte over de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme tot 1940, en Hendrik Elias, eveneens historicus van de Vlaamse beweging en het Vlaams-nationalisme, maar tevens medespeler. Elias had sinds 1930 als Vlaams-nationalist in de actieve politiek gestaan en was in 1942 leider geworden van het Vlaams Nationaal Verbond, de belangrijkste met de Duitse bezetter collaborerende groep in Vlaanderen. Onder de leiding van deze zes schreven een vierhonderdtal auteurs onder wie professoren en medewerkers van alle Vlaamse universiteiten maar ook heel wat betrokken Vlaamsgezinden, een kleine 2.700 artikelen. Ze verschenen in twee boekdelen in 1973–1975.

De kritiek begroette de *EVB* als een interessante status quaestionis, al werd er natuurlijk flink doorgeboomd over de vergissingen en omissies die

onvermijdelijk met zo'n onderneming gepaard gaan. Als spoedig kwam er ook meer fundamentele kritiek. De *EVB* ademde de geest van een triomferende Vlaamse beweging die haar minder fraaie bladzijden onbesproken liet. De collaboratie met de nationaal-socialistische bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog bijvoorbeeld werd wel heel vlot met de mantel der liefde en allerlei verhullende metaforen bedekt. In dit verband is het achteraf beschouwd betekenisvol dat Elias in de eindredactie werd ingeschakeld.

Om al deze redenen kwam er sleet op het naslagwerk en in sommige collegezalen werd de *EVB* dankbaar gebruikt om studenten de regels van de historische kritiek bij te brengen. Bovendien vonden er na het verschijnen van de *EVB* grote veranderingen plaats zowel in de geschiedenis van de Vlaamse beweging als in de geschiedschrijving ervan. Voor wat het eerste betreft, kan alleen al worden gewezen op de drie grote staatshervormingen (1980/81, 1988/89 en 1993), die België omvormden tot een federale staat en Vlaanderen begiftigden met een parlement en een regering. Op historiografisch vlak werd de Vlaamse beweging één van de best en meest bestudeerde topics uit de Belgische geschiedenis. Bibliometrisch onderzoek wees uit dat in de periode 1968-1985 ca. 25.000 pagina's over alleen al de Vlaamse beweging tijdens het interbellum werden gepubliceerd in licentiaatsverhandelingen, boeken en tijdschriftartikelen¹. Het was in die periode het meest bestudeerde onderwerp en alles wijst erop dat dit na 1985 niet veranderde.

Al geruime tijd werden plannen gesmeed om een vervolg te maken op de *EVB*. Korte tijd na het verschijnen deed de redactie een voorstel om een derde deel met aanvullingen en correcties op de markt te brengen. Vanwege de commerciële haalbaarheid werd het plan opgeborgen. Uitgeverij Lannoo, die aanvoerde dat de *EVB* commercieel geen succes was, wilde pas stappen ondernemen als een forse overheidssubsidie gegarandeerd was. Het was de federalisering van België die dat uiteindelijk mogelijk maakte. De socialistische minister van onderwijs Luc Van den Bossche in de Vlaamse regering Van den Brande I had er wel oren naar als er een breed wetenschappelijk draagvlak voor werd gevonden.

De Schryver en Simons, die inmiddels hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen (UA) was geworden, vonden hun collega's Els Witte (Vrije Universiteit Brussel) en Herman Balthazar (Universiteit Gent) bereid om

1) F. Delos en T. Valcke, De historiografische productie van de jaren 1968-1985 over de Vlaamse beweging in het interbellum, Universiteit Gent, pro manuscripto, 1988.

mee de kar te trekken. Ze dienden het project *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)* in, dat in 1993 een subsidie van 17,2 miljoen kreeg toegeschoven en later in de afwerkingsfase nog 5 miljoen extra. Met dit overheidsgeld als steun verklaarde Lannoo zich bereid de uitgave op zich te nemen. Er werd een kernredactie samengesteld. Twee leden van de oude redactie, Durnez en De Schryver maakten er deel van uit, de laatste als voorzitter. Daarnaast werden specialisten aan de Vlaamse universiteiten gezocht. Naast de kernredactie werd een uitgebreide adviesraad op de been gebracht hoofdzakelijk bestaande uit academici. Dat alles moest de onafhankelijkheid garanderen. De omkadering van de *NEVB* was dus anders en vooral heel wat ruimer dan die van de *EVB*, zoals ook de middelen veel royaler waren. Er kon een bureauredactie worden aangetrokken, die in wisselende samenstelling bijna vijf jaar permanent aan het project werkte. In november 1998 verscheen het resultaat in drie boekdelen, samen 3.799 pagina's of 3.632 lemma's.

De keuze om van meet af aan te opteren voor een *Nieuwe EVB* in plaats van voor een heruitgave van de *EVB* bleek de juiste. Eén van de eerste taken die de nieuwe redactie uitvoerde, was een systematische toetsing van de *EVB*. Uiteindelijk bleken slechts enkele tientallen artikelen ongewijzigd te kunnen verschijnen, ca. de helft van de oude artikelen konden volstaan met een beperkte aanpassing terwijl de andere helft volledig diende te worden herwerkt. Daarnaast verschenen 1.128 volledig nieuwe trefwoorden. Men kan dus rustig stellen dat de klemtoon van de *NEVB* op nieuw ligt. Principieel vroeg de redactie voor de nieuwe lemma's en voor de grondig te herwerken lemma's steeds auteurs die op academisch niveau gepubliceerd hadden over het onderwerp. Veel minder dan bij de *EVB* werd een beroep gedaan op auteurs die rechtstreeks betrokken waren, al kon de redactie voor zeer recente onderwerpen dat euvel niet helemaal vermijden, een probleem waarmee de oude redactie nog veel meer werd geconfronteerd gezien de toenmalige stand van het onderzoek.

Ook vormelijk waren er wat nieuwigheden. *NEVB*-trefwoorden die voorkomen in de lopende tekst van andere artikelen staan vetgedrukt zodat de lezer doorverwezen wordt. De *NEVB* omvat ook een CD-Rom waarop de volledige tekst en de illustraties staan die aldus met een waaier aan zoekmogelijkheden bewerkt kunnen worden. De *NEVB* bevat tenslotte ca. 1.500 illustraties (foto's, karikaturen, kaarten, prenten enz.), aanzienlijk meer dan de *EVB*.

2. Conceptuele keuzes en terreinafbakening

Vooraleer het praktische werk aan te vatten moest de kernredactie het eens worden over de afbakening van het terrein dat zij in kaart zou brengen. Een gespecialiseerde encyclopedie over de Vlaamse beweging mocht namelijk geen algemene encyclopedie over de Vlaamse geschiedenis worden, daarover was iedereen het eens. Veel moeilijker had de redactie het met een definitie van de Vlaamse beweging. Op een moment dat de institutionele verzelfstandiging van Vlaanderen plaatsgreep, bleek de afbakening tussen *Vlaams* en *Vlaamsgezind* geen sinecure. Moest bijvoorbeeld het toekennen van de subsidie voor een *NEVB* door Vlaams minister Van den Bossche beschouwd worden als een loutere (Vlaamse) beleidsdaad of als een uitgesproken Vlaamsgezinde daad? Moest Van den Bossche een lemma krijgen of niet? Om dat soort van beslissingen met enige consistentie te kunnen afwegen stelde de redactie een conceptnota op, die getoetst werd door zo'n breed mogelijke kring van Belgische contemporeanisten. Dat gebeurde met name op de *Dag van de Nieuwste Geschiedenis* op 23 april 1994. Het leidde tot de volgende uitgangspunten:

- Dé Vlaamse beweging bestaat niet/heeft nooit bestaan. De Vlaamse beweging als een verzamelnaam voor een beweging die niet door één groep opgeëist kan worden, bestond/bestaat wel degelijk. Dit impliceert dat de *NEVB* aandacht schenkt aan de heterogeniteit van de Vlaamse beweging, aan al haar verschijningsvormen en inhouden.
- Doorheen deze verscheidenheid ontdekken we een gemeenschappelijke noemer, nl. een streven naar de vorming van een Vlaamse collectieve identiteit, al dan niet in een eigen staat.
- Bij het bepalen en verwezenlijken speelde/speelt taal een cruciale rol.
- De achtergronden van deze Vlaamse beweging werden gevormd door de maatschappelijke wijzigingen sinds de 19de eeuw. Zo kan de Vlaamse beweging in bepaalde fases geëvalueerd worden als een politieke, culturele, sociale en economische emancipatiebeweging.
- De Vlaamse identiteit is geen natuurlijk en vanzelfsprekend product van een geschiedenis die begint in een ver verleden en met een verzekerde toekomst. Zij is een verwerkelijking van recente historische ontwikkelingen. De *NEVB* wil dus niet aan *nationale* geschiedschrijving doen door mythes te creëren over een heldhaftig verleden of door te bewijzen dat er een Vlaamse *Volksgeist* zou bestaan (hebben).

- Deze uitgangspunten bepalen de samenstelling van en de onderlinge verhouding tussen de noodzakelijke onderdelen van de *NEVB*, die in de vorm van overzichtsartikelen verschijnen.

Het is dan ook logisch dat een situering van de Vlaamse beweging in tijd en ruimte een status quaestionis geeft van wat het onderzoek omtrent nationale beweging op dit terrein heeft voortgebracht. *Hoe Vlaams was/is de Vlaamse beweging?*

De *NEVB* moet zodoende duidelijk maken hoe en waarom de Vlaamse beweging tot stand kwam, binnen welke maatschappelijke context ze zich ontwikkelde, welke factoren het politiek succes of gebrek aan succes verklaren. *In welke maatschappij ontwikkelde zich de Vlaamse beweging?*

De *NEVB* moet de geschiedenis van de Vlaamse beweging tekenen: de evoluties in betekenis, de verschillende verschijningsvormen, haar politieke kracht, haar politieke uitdrukkingen, haar strijdmethodes en doelstellingen. *Welke waren de vele gezichten van de Vlaamse beweging?*

De *NEVB* wil de natievormende elementen aangeven waarop de Vlaamse beweging zich beriep/beroept. *Hoe overtuigde de Vlaamse beweging de Vlamingen?*

De *NEVB* informeert over de dragers, de cruciale momenten, de actieterreinen, de regionale varianten en de symbolen van de Vlaamse beweging.

- De *NEVB* graaft dus zowel in de breedte als in de diepte. Ze wil een globaal interpretatiekader bieden voor en een overzicht schetsen van de Vlaamse beweging op een wetenschappelijk verantwoorde wijze en in een taal die iedereen begrijpt.

Gewapend met een conceptuele consensus kon de redactie het praktische werk aanvatten. Zoals dat in de *EVV* het geval was, werd geopteerd om de grote domeinen waarin de Vlaamse beweging actief was te laten behandelen in *overzichtsartikelen*. Ze zijn opgevat als echte monografieën die een analytische beschrijving bieden. De lezer kan er terecht voor verklarende samenhang. Dat biedt het voordeel dat in de ‘*kleine*’ artikelen over personen, organisaties, periodieken enz. het accent op feitelijke informatie kon worden gelegd. Het spreekt vanzelf dat de grens tussen feit en analyse niet waterdicht is en dat met name de ‘*kleine*’ artikelen over ‘grote’ onderwerpen vaak ook een interpretatie bieden. Overigens zijn sommige van die

artikelen langer dan de kortere overzichtsartikelen. De notie 'klein' moet dus worden gerelativeerd.

In het totaal zijn er 83 overzichtsartikelen in de *NEVB* opgenomen, een twintigtal meer dan in de *EVB*. Nieuw zijn o.m. *Antisemitisme*, *Emigratie*, *Europese Unie*, *Humor*, *Immigratie*, *Links-radicalisme*, *Monarchie*, *Natievorming*, *Omroep*, *Openbare bibliotheken*, *Randgemeenten*, *Rechts-radicalisme*, *Sport*, *Vrouw*. Ze geven meteen een idee van enerzijds de nieuwe onderzoeksdomeinen en anderzijds de ontwikkelingen in de maatschappij gedurende de afgelopen decennia. De overige overzichtsartikelen bestrijken de klassieke maatschappelijke domeinen: *Leger*, *Onderwijs*, *Gezondheid*, *Kerk*, *Literatuur*, *Beeldende kunsten*, *Muziek*, *Toneel*, *Pers*, *Jeugdscholieren*- en *studentenbeweging* en natuurlijk alle politieke partijen en stromingen. Voorts komen de klassieke zaken uit de geschiedenis van de Vlaamse beweging zelf aan bod, zoals *Taal*, *Taalgrens*, *Taalwetgeving*, *Taalminderheden*, *Brussel*, *Vlaams- en Belgisch-nationalisme*, *Waalse beweging*, *Activisme*, *Collaboratie*, *Repressie*. Ten slotte wordt de Vlaamse beweging in een specifieke ruimte of ten opzichte van een bepaald land behandeld. Zo wordt er aan de Vlaamse provincies en belangrijkste steden een overzichtsartikel gewijd en aan de relatie met de buurlanden *Frankrijk*, *Nederland* en *Duitsland* alsmede *Zuid-Afrika*, waarmee een speciale band bestond door taalverwantschap en emigratie.

De opsomming van de overzichtsartikelen geeft een goed beeld van het heel brede terrein van deze gespecialiseerde encyclopedie. Zoals al gezegd moest de redactie voortdurend een lijn trekken tussen het algemene en het specifieke. Ondanks de duidelijk geëxpliciteerde uitgangspunten vergde dat vaak pragmatische oplossingen. Dat wordt duidelijk als men bij wijze van voorbeeld nagaat wat in de *NEVB* staat over Nederlandse taal- en letterkunde.

3. Nederlandse taal- en letterkunde in de *NEVB*

Zoals bekend ontstond de Vlaamse beweging, zoals vele nationale bewegingen in de 19de eeuw in kringen van zogeheten *taalminnaars*: letterkundigen die belang stelden in de volkstaal in Vlaanderen. Wie in het midden van de vorige eeuw in België proza, poëzie of liederen in het Nederlands publiceerde, of wie de Nederlandstalige cultuur bestudeerde vindt men terug in de *NEVB*, mensen als *Jan Frans Willems*, *Ferdinand Snelaert*, *Philip M. Blommaert*, *Hendrik Conscience*, *Jan-Baptist David* enz. Ook hun organisaties zoals *De Olijftak*, *De Tael is gansch het volk* en *Met*

Tijd en Vlijt – om maar de drie oudsten te noemen – krijgen hun plaats. Dat is evident. Wie belangstelling toonde voor de volkstaal in Vlaanderen deed daarmee gewild of ongewild een *statement* in een maatschappij waarin de elites volledig verfranst waren en de volkstaal verworpen was tot een minderwaardig communicatiemiddel, net goed genoeg voor huis, tuin en keuken van de lagere klassen. Wie zich vandaag interesseert voor de Nederlandse taal in Vlaanderen krijgt om die reden natuurlijk geen lemma in de *NEVB*. Ook dat is evident omdat het Nederlands inmiddels een volwaardige cultuur- en bestuurstaal is geworden in Vlaanderen. Publiceren in of belangstelling tonen voor het Nederlands is al lang geen *statement* meer. Maar vanaf wanneer is dat niet meer zo? De Vlaamse *ontvoogding* verliep volgens een langzaam voortschrijdend proces.

De redactie van de *NEVB* moest de zaken dus zorgvuldig afwegen. De overzichtsartikelen *Literatuur en Vlaamse beweging* en *Taal en Vlaamse beweging* waren een leidraad. Voor de periode tot de Eerste Wereldoorlog was om hoger vermelde reden de afweging niet zo moeilijk. Behalve de taalminnaars uit de eerste decennia van het jonge België (en Vlaanderen) werden de protagonisten in de zogeheten spellingoorlog opgenomen, waarin taalparticularisten het onderspit moesten delven tegen de voorstanders van een algemeen Nederlands. Aan de grondlegger van de Nederlandse filologie *Matthias de Vries* en andere neerlandici zoals *Jozef Alberdingk Thijm*, *Jan Te Winkel* en *Jan ten Brink*, die een actieve rol speelden in dit dispuut, wordt een lemma gewijd, terwijl ook belangrijke taalparticularisten als *Leo de Foere*, *Guido Gezelle* en *Leonardus de Bo* hun plaats krijgen.

Er is een verband tussen de studie van het Nederlands (ook in Nederland zelf) en een engagement voor de positie van het Nederlands in België. Dat blijft zo in de 20ste eeuw. *Jozef-Frederik Vercoullie*, *Willem de Vreese*, *Julius Péé*, *Cyriel de Baere*, *Carolus Lecoutere*, *René Verdeyen*, *Edgard Blancaert*, *Jan Grauls*, *Achilles Mussche*, *Constant Peeters* e.a. krijgen om die reden een lemma. Na de Tweede Wereldoorlog wordt het verband veel minder evident. In de jaren 1930 werd met een hele reeks taalwetten het Nederlands wettelijk erkend als een volwaardige cultuur- en bestuurstaal in België. Belangrijke principiële kwesties zoals de volledige vernederlandsing van de Universiteit Gent werden in het voordeel van de Vlaamsgezinden beslecht.

Het bereiken van de feitelijke gelijkheid tussen het Frans en het Nederlands vergde nog heel wat politieke wil. Ook de kennis en het gebruik van het Standaardnederlands lieten nog heel wat te wensen over. Het dreef neerlandici tot een Vlaamsgezin engagement. *Hendrik Heidbuchel*, *Willem Péé*, *Joos Forquin* en *Gilbert De Smet* bijv. krijgen een lemma en ook

de Nederlander *Piet Paardekooper*, als één van de zeldzame Nederlandse neerlandici die zich nog tot een politiek engagement liet verleiden. Hedendaagse neerlandici treft men niet meer aan, een uitzondering als *Ludo Simons* niet te na gesproken. Nederlandse taal- en letterkunde bestuderen houdt geen verband meer met een Vlaamsgezind engagement in een land waar de Nederlandstaligen een volwaardige culturele gemeenschap vormen en waar bovendien de Belgische staatshervorming tot Vlaamse politieke instellingen heeft geleid die een actieve cultuurpolitiek voeren.

De zorg voor het Nederlands is vandaag in handen van officiële of semi-officiële instellingen zoals de *Koninklijke Vlaamse Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, de *Nederlandse Taalunie*, *Stichting Ons Erfdeel*, *Vereniging Algemeen Nederlands*, de *Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, naast natuurlijk het *Vlaamse Parlement* en de *Vlaamse Regering* als overkoepelende politieke instellingen. De *NEVB* beschrijft hun geschiedenis en hedendaagse activiteiten.

Voor de opname van schrijvers in de *NEVB* is er mutatis mutandis eenzelfde patroon waarneembaar. De meeste 19de eeuwse taalminnaars beoefenden *de schone letteren*. Ze droegen met hun literair werk bij tot het herstel van het Nederlands in Vlaanderen. Het meest bekend is de al eerder genoemde *Hendrik Conscience*, die met zijn *De Leeuw van Vlaanderen* (1838) hét Vlaamse nationale epos schreef dat een zeer grote rol heeft gespeeld in het ontluikende Vlaamse bewustzijn. De meeste in het Nederlands of Vlaams publicerende auteurs van voor de Eerste Wereldoorlog krijgen een plaats in de *NEVB* omdat ze in het zog van Conscience bewust of onbewust hebben bijgedragen tot de Vlaamse beweging. Het zijn er te veel om op te noemen. De belangrijkste zijn ongetwijfeld *Guido Gezelle* en de vroeggestorven *Albrecht Rodenbach*.

De vernieuwende generatie schrijvers na 1880 komt ook vrijwel integraal aan bod. Auteurs als *Pol de Mont*, *August Vermeylen*, *Herman Teirlinck*, *Karel van de Woestijne*, *Cyriel Buysse*, *Stijn Streuvels* en *René De Clercq* speelden allen een belangrijke rol in de Vlaamse beweging. Hetzelfde geldt voor de meeste Vlaamse schrijvers die kort voor de Eerste Wereldoorlog of tijdens het interbellum debuteerden zoals *Paul Van Ostaïen*, *Marnix Gijzen*, *Felix Timmermans* of *Raymond Brulez*. Schrijvers van na de Tweede Wereldoorlog zijn heel wat dunner gezaaid in de *NEVB*. De band tussen een Nederlandstalige literaire carrière en Vlaamsgezind engagement gaat vrijwel helemaal verloren. Aan *Louis Paul Boon* en *Hugo Claus* worden artikelen gewijd, omdat ze in hun werk de Vlaamse beweging behandelden. Het meest bekend is zonder twijfel *Het verdriet van België* van Claus (1983), waarin de Vlaamsgezinde collaboratie tijdens de Tweede Wereld-

oorlog aan bod komt. Zeldzaam in de *NEVB* zijn ook hedendaagse buitenlandse schrijvers. De Nederlander *Jeroen Brouwers* vormt een uitzondering omdat hij in zijn essays vaak schreef over de Vlaamse beweging.

Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Tielt: Lannoo, 1998, 3 delen, 3.799 p. 4.950 fr. (inclusief CD-ROM)

De auteur van dit artikel maakte in opdracht van het Vlaamse ministerie van onderwijs een website op basis van de *NEVB* met een selectie van de belangrijkste informatie in de vorm van een tijdlijn. De website is gratis te bezoeken op de site van de Vlaamse Vereniging Geschiedenisleerkrachten: <http://www.vlg.org> (zoeken bij historische onderwerpen/Vlaamse beweging)